

TIINA MAHLAMÄKI

Seitsemän veljeksien salattu maa. Emanuel Swedenborgin ideoiden läsnäolo Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* -teoksessa

Vieraillessaan Turussa 1856, vuotta ennen ylioppilaaksituloaan, Aleksis Kivi (1834–1872) osti Frenckellin kirjakaupasta pienen kirjasen, vihkosien oikeastaan, nimeltä *Emanuel Swedenborgs andesyner* (ks. Rahikainen 2004, 157),¹ joka oli ilmestynyt edellisenä vuonna Tukholmassa. Kirjasessa käydään lyhyesti läpi ruotsalaisen tiedemiehen, valtiopäiväedustajan ja ennen muuta henkiennäkijän Emanuel Swedenborgin (1688–1772) elämänvaiheet ja keskitytään sen jälkeen kuvaamaan ”erikoisia tapauksia” Swedenborgin elämässä ja osin myös hänen kuolemansa jälkeen.

Miksi tämä kirjanen, jonka kansilehdelle Kivi kirjoitti nimensä ja ostovuoden, on niin merkittävä, että sitä tulisi erikseen käsitellä? Laajassa Kivi-tutkimuksessa – kuten suomalaisessa kirjallisuudentutkimuksessa ylipäätään – ei Swedenborgia juuri mainita, vaikka hänen ajatuksiaan levitettiin laajasti ja niistä keskusteltiin vilkkaasti 1800-luvun Euroopassa ja myös Suomessa. Swedenborgin vaikutus maailmankirjallisuuden klassikoihin kuten August Strindbergiin, Edgar Allan Poen, Charles Baudelaireen, Jorge Luis Borgesiin, William Blakeen, Feodor Dostojevskiin ja Arthur Conan Doyleen – vain muutamia mainitakseni – on laajasti tutkittua ja tunnustettua. Sen sijaan Swedenborgin vaikutus 1800-luvun suomalaisessa kirjallisuudessa ja

1 Esko Rahikainen oli löytänyt Viljo Tarkiaisen muistikirjasta maininnan Aleksis Kiven vierailusta Turkuun. Hän on päättellyt tämän tapahtuneen vuonna 1856 ja Kiven käyneen nimenomaan Frenckellin kirjakaupassa, sillä Kiven jäämistöstä löytyy myös mainitun kirjakaupan Turussa vuonna 1856 painettu kirjaluettelo. Rahikainen ei mainitse Swedenborg-kirjasta, mutta siihen, kuten edellä mainittuun kirjaluetteloon, Kivi on kirjoittanut musteella ”Alexis Stenvall 1856”. Kirjasta, kuten kaikkia löytyneitä Kiven omistamia ja hänen käyttämiään teoksia, säilytetään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistossa.

taiteessa on miltei täysin selvittämätön alue.²

Laajasta Kivi-tutkimuksesta löytyy vain pari viittausta Swedenborgiin. V. Tarkiainen (1934, 24–25) artikkelissaan ”Taivas, helvetti ja muita uskonnollisia piirteitä Aleksis Kiven runoudessa” huomaa mahdollisia ”ylimalkaisia yhtymäkohtia” Kiven ja Swedenborgin ”tuonpuolisten otilojen kuvauksissa”, mutta suhtautuu niihin vastustaen. Rakentaessaan Kivestä suurmiestä, kansalliskirjailijaa, Tarkiainen korostaa – aivan aiheellisesti – tämän suuresta maailmankirjallisuudesta saamia vaikutteita. Mutta kenties Tarkiainen ei halunnut Kiveä yhdistettävän mielipuoleksikin väitettyyn Swedenborgiin? Erityisesti 1900-luvun alkupuolella Swedenborg oli suosittu esimerkki erilaisille henkisen epänormaaliuden tutkijoille (ks. esim. Milosz 1975, 304). Nykytutkimus ei kuitenkaan näe esimerkiksi edellä mainittujen klassikoiden Swedenborgilta saamien vaikutteiden vähentävän näiden kirjailijoiden arvoa (esim. McNeilly 2005), ja samaa voitaisiin toivoa myös suomalaiselta kirjallisuudentutkimukselta.

Näin onkin hiljalleen tapahtumassa, sillä Hannes Sihvo *Elävä Kivi* -tutkimuksessaan mainitsee Kiven omaksuneen Swedenborgin ”teosofisia maalailuja taivaan ja helvetin väliltä”. Hänen mukaansa tutkimuksella olisikin ”täältä osin mahdollisuus vielä täydentää Kiven kuvaa!” (Sihvo 2002, 249.) Vaikka tämän päivän aikaansa seuraavat suomalaiset eivät tunne Emanuel Swedenborgia ja hänen ajatuksiaan, tilanne oli täysin toinen 1800-luvulla. Osoitan seuraavassa, miten Swedenborg oli tuttu ja tunnettu suomalaisessa 1800-luvun julkisessa keskustelussa, ja kartoitan mahdollisia reittejä, joita myöten myös Aleksis Kivi on suurella todennäköisyydellä Swedenborgin ajatuksiin tutustunut. Lopuksi luen intertekstuaalisesta näkökulmasta Aleksis Kiven tuotantoa, erityisesti hänen pääteostaan *Seitsemää veljestä* etsien sieltä Emanuel Swedenborgin ajatusten jättämiä jälkiä.

Kuka oli Emanuel Swedenborg?

Emanuel Swedenborg oli valistusajan, hyödyn aikakauden ja Ruotsin suurvaltakauden lopun tiedemies, joka teki elämäntyönsä kaivosalalla. Hänen isänsä oli teologi ja Skaran piispa, Jesper Swedberg (1653–1735), joka on tunnettu muun muassa virsirunoilijana. Swedenborg opiskeli Uppsalan yliopistossa ja valmistuttuaan matkusteli Euroopassa tutustuen aikakauden johtaviin tiedemiehiin, joihin hän sai yhteyden lankonsa Erik Benzeliuksen nuoremman (1675–1743) suhdeverkoston avulla. Perimänsä varallisuuden turvin Swedenborg pystyi elämään taloudellisesti riippumatonta elämää ja toimimaan palkattoman assessorin virassa Ruotsin Vuorikollegiossa. Hän toimi myös aktiivisena valtiopäivien jäsenenä ja teki useita hyödyllisiä aloitteita Ruotsin taloudellisen tilanteen parantamiseksi. (Ks. esim. Williams-Hogan 1988, 2005.)

² Poikkeuksena Jyrki Siukosen (2000b) johdantoartikkeli hänen Swedenborgin *Clavis Hieroglyphica* -käännöksessään.

Swedenborg julkaisi lukuisia tieteellisiä, pääosin latinaksi – kuten oppineiden oli tapana vielä hyödyn aikakaudellakin – kirjoitettuja teoksia muun muassa kemiasta, raudasta, kuparista, pituuspiirin määrittelemisestä, luonnon ja ihmisruumiin periaatteista ja lopulta sielun sijainnista. Hän myös perusti Ruotsin ensimmäisen tieteellisen aikausjulkaisun *Daedalus Hyperboreuksen*. Pitkä ja arvostettu luonnontieteellinen ura vaihtoi suuntaa Swedenborgin kokiessa vuonna 1745 uskonnollisen kriisin, jonka jälkeen hän keskittyi teologisiin ja spirituaalisiin kysymyksiin. Hän koki saaneensa Jumalalta tehtävän kuvata ihmiskunnalle *Raamatun* tekstien perimmäinen merkitys – minkä hän teki 8-osaisessa teossarjassaan *Arcana Coelestia* (Taivaalliset salaisuudet 1747–1758) – sekä opastaa todellisen kristinuskon harjoittamiseen. Tämän lisäksi Swedenborg sai kyvyn nähdä henkimaailmaan – tästä hän sai omana aikanaan kuuluisuutta ja tästä jälkipolvet hänet yleisimmin muistavat – ja hän kuvasikin teoksissaan seikkaperäisesti matkojaan kuuhun ja muille planeetoille, keskustelujaan kuolleiden suuruuksien kuten Mooseksen, Lutherin ja antiikin filosofien kanssa ja antoi silminnäkijätodistuksia siitä, minkälaista on kuolemanjälkeinen elämä taivaassa ja helvetissä. (Ks. esim. Williams-Hogan 1988, 2005; *Em. Swedenborgs Tankar och Syner i Andeliga Ämnen* 1819.)

Swedenborg oli luterilainen kristitty. Hän ei koonnut itselleen seuraajia tai halunnut perustaa uutta uskonnollista yhteisöä. Hänen kuolemansa jälkeen näin kuitenkin tapahtui. Hänen teostensa, erityisesti todellista kristillistä uskoa kuvaavan teoksen (*Vera Christiana religio*, 1771) ajatusten pohjalta perustettiin hänen nimeään kantava kirkko, joka toimii edelleen aktiivisesti erityisesti englantia puhuvissa maissa. Kirkon piirissä ryhdyttiin nopeasti kääntämään hänen teologista tuotantoaan englanniksi ja julkaisemaan kokoelmateoksia ja kommentaareja, jotta suuremmat ihmisjoukot pääsivät tutustumaan Swedenborgin ajatuksiin. Hänen latinankieliset teoksensa ovat suurelta osin melko raskaslukuisia ja vaikeasti avautuvia, minkä johdosta niiden lukijajoukko ei Swedenborgin elinaikana noussut kovin suureksi. Käännöksinä ilmentyneet teokset sen sijaan löysivät runsaasti lukijoita ympäri Eurooppaa 1800-luvun kuluessa. Lukijoina olivat usein samat henkilöt, jotka olivat kiinnostuneet alkemiasta, ruusuristiläisyydestä, kabbalismista tai vapaamuurareista – teemoja, jotka nykyään tunnetaan länsimaisen esoterian nimellä. Nämä lukijat olivat kiinnostuneita lähinnä Swedenborgin kontakteista henkien kanssa. Mutta erityisen suosittu Swedenborg oli 1800-luvun loppupuolen taiteilijoiden, runoilijoiden ja kirjailijoiden keskuudessa. He saivat inspiraatiota muun muassa Swedenborgin taivas- ja helvettikuvauksista sekä hänen esittelemästään vastaavuus- eli korrespondenssiopista. Myöhemmin 1800-luvulla syntyi myös spiritualistinen liike, joka on paljossa velkaa Swedenborgin näkemyksille henkien olemuksesta, ajatukselle, jonka mukaan kuolleiden sielut elävät välittömässä kosketuksessa arkitodellisuuteen. (Williams-Hogan 1988, 2005, 2008; Moore 1972.)³

3 Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että tämän päivän Swedenborg-tutkimus sijoittuukin usein

Swedenborg ja Kivi

Ruotsin kielellä Swedenborgin teologisen tuotannon pääkohdat olivat saatavilla pian hänen kuolemansa jälkeen.⁴ Myös suomalainen älymystö tutustui Swedenborgin ajatuksiin, keskusteli ja kiisteli niistä.⁵ Kriittisten, lähinnä luterilaisen kirkon näkökulmasta kirjoitettujen pamflettien lisäksi pian alkoi ilmestyä hänen ajatuksiaan tiivistäviä ja kommentoivia, helpommin lähestyttäviä kokoomateoksia. Tällaisena voidaan pitää myös Kiven ostamaa kirjasta. Tosin Kiven omistamassa teoksessa ei kuvata Swedenborgin teologian opinkappaleita vaan siinä keskitytään todistamaan hänen selvänäkijän, henkien kanssa keskustelijan ja ennaltatietäjän kykyjään lyhyin anekdootein. Siinä kerrotaan muun muassa, miten Swedenborg toi kuningatar Lovisa Ulrikalle tärkeän tiedon hänen edesmenneeltä veljeltään, miten hän Göteborgissa illallistaessaan näki Tukholmassa samaan aikaan riehuvan tulipalon ja miten hän lontoolaisessa asunnossaan antoi Henrik Gabriel Porthanin odotella eteisessä sillä aikaa kun hän itse keskusteli Vergiliuksen kanssa – tosin tämä anekdootti on osoitettu jos ei perättömäksi niin ainakin sekaannukseksi, sillä Porthan ei koskaan käynyt Lontoossa. (*Emanuel Swedenborgs Andesyner* 1855; ks. esim. Siukonen 2000b, 103–106.) Tässä vihkosessa kuvattuja anekdootteja käsiteltiin myös suomalaisessa sanomalehdistössä.

Nuorta Kiveä siis kiinnostivat Swedenborgin elämä ja ajatukset siinä määrin, että hän sijoitti erittäin niukkoja rahavarojaan tämän erikoislaatuisista kyvyistä kertovaan teokseen. Kiinnostivatko ne häntä niin paljon, että hän tutustui myös Swedenborgin teologisiin ajatuksiin? V. Tarkiaisen (1934, 24) mukaan Kivi on ”otaksuttavasti tutustunut” teokseen *Eman. Svedenborgs tankar och syner i andeliga ämnen* (1819, toinen painos 1858), johon on koottu Swedenborgin keskeiset opinkappaleet ja visiot.⁶

länsimaisen esoterian tutkimuskentän sisään. Näissä tutkimuksissa saattaa Swedenborgista rakentua huomattavan esoteerinen, eksoottinen ja okkultinen kuva, joka ei tee täyttä oikeutta syvästi kristilliselle ajattelijalle. Toisaalta tehdään paljon tunnustuksellista tai sitoutunutta Swedenborg-tutkimusta, joka puolestaan painottaa Swedenborgin erityislaatuisuutta, visionäärisyyttä ja mahdollisesti katsoo tämän tekstien kertovan totuuden tuonpuoleisuudesta. (Hanegraaff 2007, xviii–xxii; Siukonen 2000a, 2000b, 90; Williams-Hogan 1988, 2005.) Kolmas, Immanuel Kantista lähtenyt suuntaus pitää Swedenborgia yksinkertaisesti mielisairaana ja hänen näkyjään houereina. Immanuel Kant luki tuoreeltaan *Arcana Coelestian* ja kirjoitti siitä melko kriittisen esseen ”Träume eines Geistersehers” (1766). Tämäkään suuntaus tosin ei ole yksiselitteisesti kielteinen, kuten ei Kantin ”tuomiokaan” ollut täysin torjuva (ks. Johnson 2002).

4 Sensuurin vuoksi ensimmäiset käännökset julkaistiin Ruotsin ulkopuolella vuoteen 1795 asti. Tästä tarkemmin teoksessa Harry Lenhammar 1966. *Tolerans och bekännelsetvång. Studier i den svenska swedenborgianismen 1765–1795*. Ensimmäinen suomenkielinen Swedenborgin elämää ja ajatuksia kartoittava teos ilmestyi vasta vuonna 1900. M. Matterin teoksen *Emanuel Swedenborg. Hänen elämänsä ja oppinsa* oli kääntänyt ja asiantuntevilla kommenteilla varustanut C. G. Swan, Kiven ystävä ja tukija (ks. Siukonen 2000b, 111).

5 Muun muassa professori ja piispa Carl Fredrik Mennander (1712–1786) oli Swedenborgin ystävä ja kirjeenvaihtoveri. Veljekset Carl Fredrik ja August Nordenskiöld toimivat aktiivisesti kääntäen, toimittaen ja julkaisten Swedenborgin käsikirjoituksia ja osallistuivat ensimmäiseen järjestettyyn Swedenborg-konferenssiin Lontoossa 1789. (Ks. tarkemmin Mahlamäki & Mansikka [tulossa] 2010.)

6 Tämä on siis eri teos kuin Kirjallisuusarkistossa säilytettävä Kiven omistama, aiemmin mainittu teos, vaikka Siukonen (2000b, 111 n1) pitääkin niitä mahdollisesti samoina. Teos ilmestyi alun perin

Mihin Tarkiainen otaksuntansa perustaa, ei käy artikkelista ilmi. On kuitenkin selvää, että Swedenborgin ajatukset olivat tuohon aikaan tunnettuja niin eurooppalaisen kuin suomalaisen sivistyneistön keskuudessa, joten on luultavaa Kivenkin – opiskelijatovereidensa tai suojelijoittensa johdattamana tai viimeistään ylioppilaselämänsä aikana – niihin tutustuneen. Myös suomalaisessa sanoma- ja aikakauslehdissä käsiteltiin aika ajoin Swedenborgin oppeja (ks. Mahlamäki 2009) ja ainakin Fanjunkarsissa asuessaan Kivellä oli mahdollisuus seurata ruotsinkielistä suomalaista sanomalehdistöä (ks. Koskimies 1974, 101, 103).

Edellä mainittuun teokseen Kivi on saattanut tutustua esimerkiksi ystäviensä Edmund ja Albin Palmqvistin luona. Tässä räätälimestarin kodissa oli laaja kirjasto, josta löytyivät muun muassa pohjoismaiset, saksalaiset ja englantilaiset kirjallisuuden klassikot, joita Kivi sai mielin määrin lainailla tai lukea. Hänellä itsellään ei ollut varoja hankkia läheskään kaikkia haluamiaan ja tarvitsemiaan teoksia. (Tarkiainen 1984, 83–84; Rahikainen 2004, 118–122.) Samoin hän on lainaillut ja lukenut teoksia muidenkin ystäviensä kirjastoista, ainakin Kaarlo Bergbom ja Thiodolf Rein välittivät hänelle teoksia, ja Helsingissä käydessään Kivi käytti Ylioppilaskunnan kirjaston kokoelmia (Koskimies 1974, 103).⁷ Vielä täytyy muistaa, että sekä J. V. Snellman että Z. Topelius olivat Kiven suosijoita ja heidän varmuudella tiedetään tutustuneen Swedenborgin ajatuksiin.⁸ Lisäksi Kivi tutustui keväällä 1859 Carl Gustaf Swaniin, joka myöhemmin suomensi Swedenborgin elämäkerran. (Tarkiainen 1984, 100, 266.)⁹ Ystävä- ja tukijapiirinsä välityksellä voidaan olettaa Kiven tulleen tietoiseksi Swedenborgin ajatuksista.

Tutustuminen Swedenborgin ideoihin on voinut tapahtua myös välillisesti, sillä lukuisat 1800-luvun kirjailijat saivat vaikutteita Swedenborgin ajatuksista ja välittivät niitä omassa tuotannossaan. Tällaisena voidaan pitää ruotsalaista Carl Jonas Love Almqvistia – tosin ajatukseen Almqvistin vaikutuksesta Kiven tuotannossa tutkijat ovat suhtautuneet keskenään ristiriitaisesti – jota luettiin ahkerasti 1800-luvun puolivälin

ranksaksi, kirjoittajana Jean François Daillant de la Touche (1744–1828): *Abrégé des ouvrages d'Em. Swedenborg* (Stockholm et Strasbourg: Treuttel, 1788). Niin teoksen saksan- kuin ruotsinkielinen kääntäjä ovat jääneet anonyymeiksi. Tätä teosta mainostettiin suomalaisissa sanomalehdissä, erityisesti sen toisen painoksen ilmestymisvuonna: Helsingfors Tidningar 19.6.1858; Annons-Blad 26.6.1858; Wiborg 6.10.1858; 20.10.1858; Vasabladet 16.10.1858. Nämä, kuten muutkin 1800-luvun sanomalehtiä koskevat tiedot löytyvät Kansalliskirjaston digitaalisesta sanomalehtiarkistosta.

7 Kiven kirjeenvaihdosta käy ilmi, että hän pyysi usein ystäviään lähettämään hänelle luettavaa, toisinaan nimeltä mainittuja teoksia, toisinaan mitä tahansa, mitä hänen ystävänsä ollettivat häntä kiinnostavan (Kivi 1984 4).

8 Ks. esim. Savolainen 2006; Viljanen 1949; Manninen 1995. J. V. Snellmanin isä, Christian Henrik Snellman, oli itse asiassa swedenborgilainen ja yritti taivutella myös poikaansa tähän oppiin. Yliopistovuosinaan J. V. Snellman kirjoittikin lyhyen, swedenborgilaiseksi tulkittavan esseän. Topeliuksen osalta voi esimerkiksi mainita *Välskärin kertomukset*, Tähtien turvatit -tarinan sekä Emanuel Swedenborg-nimisen runon, joissa kaikissa viitataan joko Swedenborgiin itseensä tai swedenborgilaiseen ajatteluun.

9 Viljo Tarkiaisen Kivi-elämäkerrassa ei Kiven ja Swedenborgin välistä suhdetta mainita sanallakaan. Ainoastaan lopusta löytyvässä luettelossa teoksista, jotka Kivi omisti tai jotka hänen oletetaan lukeneen, löytyy mainittu *Emanuel Svedenborgs andesyner*.

Suomessa. Almqvist vaikutti vahvasti myös esimerkiksi Runebergin ajatteluun ja häntä pidetään yhtenä ”swedenborgilaisimpana” kirjoittajana, jopa Swedenborgin profeetana ja hänen ajatustensa levittäjänä. (Ks. esim. Tarkiainen 1984, 367–398; Sihvo 2002; Hjörn 1988.) Toinen Kiven tuntema ruotsalainen, Swedenborgin filosofisen näkemyksen pitkälti jakanut ja sitä puolustanut kirjailija on Thomas Thorild (1759–1808), jonka koottuihin teoksiin Kiven kerrotaan huolellisesti perehtyneen (Riikonen 2009).¹⁰

Suomalaisten sanomalehtien¹¹ lukijoiden voidaan myös olettaa tietneen, kuka tai mikä Emanuel Swedenborg oli, sillä sanomalehtien sivuilla Swedenborgin nimi näkyi 1850-luvun lopulta lähtien melko usein. Kirjakaupat mainostivat ahkerasti hänen teoksiaan ja hänestä tehtyjä teoksia, erityisesti Bernhard von Beskowin kirjoittamaa elämäkertaa *Minne öfver assessoren i Bergs-kollegium Emanuel Svedenborg*.¹² Lisäksi ilmestyneitä teoksia referoitiin ja kommentoitiin ahkerasti. Swedenborg oli myös itsenäisten artikkelien kohde, muun muassa *Borgäbladet* julkaisi Ralph Waldo Emersonin esseen Swedenborgista kolmessa numerossaan. Mutta se, mikä todistaa Swedenborgin olleen osa tuon ajan kollektiivtraditiota, on, että häneen viitataan hyvin lyhyesti tai esimerkinomaisesti tavalla, joka olettaa lukijoilla olevan perustiedot Swedenborgista ja hänen keskeisistä opeistaan, esimerkiksi vastaavuusopista tai käsityksestä, että maailmankaikkeus on ihmisen muotoinen¹³. Hänet mainitaan maailmankuulujen filosofien tai ruotsalaisten suurmiesten luettelossa itsestään selvästi. Erityisesti lukijoiden oletetaan olevan tietoisia Swedenborgin maineesta selvänäkijänä ja henkien kanssa keskustelijana. Näihin ominaisuuksiin viitataan ilman, että asiaa tarvitsee selitellä.¹⁴

10 Ks. esim. ”True Heavenly Religion restored, and demonstrated upon eternal principles, with a call to Christians of higher sense by a philosopher of the north” teoksessa *Samlade skrifter av Thomas Thorild. Fjärde häftet*, 351–417. Toimittanut Stellan Arvidson. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1934. Ks. myös Martin Lamm 1920: *Upplysningstidens romantik. Senare delen*, 174–177. Hugo Gebers Förlag, Stockholm; Robert William Rix 2003: William Blake, Thomas Thorild and Radical Swedenborgianism. *Nordic Journal of English Studies* 2(1), 97–128.

11 Suomessa ilmestyi 1850-luvun puolivälissä 13 sanomalehteä, joista suomenkielisiä neljä, ja 1860-luvulla 17 sanomalehteä, joista yhdeksän suomenkielistä. 1870-luvulle tultaessa sanomalehtien määrä oli 18, suomen- ja ruotsinkielisiä molempia yhdeksän. (Tommila et al. 1988, 243, 281–282.)

12 Tämän teoksen ilmestymisen jälkeen Runeberg innoittui kirjoittamaan ystäväilleen Bernhard von Beskowille omasta, pitkään jatkuneesta kiinnostuksestaan Swedenborgin ajatuksiin (*Johan Ludvig Runebergers efterlemnade skrifter*. Wiborg: Clouberg & co, 1878; Runebergista ja Swedenborgista tarkemmin ks. Mahlamäki & Mansikka 2010 [tulossa]).

13 Esimerkiksi *Borgäbladetissa* (16.4.1863) artikkeli maailman kauneimmista maisemista aloitetaan viittauksella Swedenborgin vastaavuusoppiin. Swedenborgista kerrottiin myös erilaisia anekdootteja, jotka on kirjoitettu tavalla, joka olettaa lukijan tietävän, kenestä kerrotaan (esim. *Helsingfors Dagblad* 24.9.1862).

14 Esimerkiksi vuosien 1856–1866 (ajanjakso, jolloin oletan Kivenkin sanomalehtiä lukeneen) välillä Swedenborg esiintyi suomalaisissa sanomalehdissä 139 kertaa, joista toki suuri osa oli hänen teostensa mainoksia. Vuosina 1859–1860 Swedenborg oli esillä hänen kunniaksen painetun juhlarahan sekä von Beskowin elämäkerran johdosta. Yleisin Swedenborgiin yhdistetty etuliite oli ”andeskådaren”. Myös Swedenborgin seuraajista eli swedenborgilaisista kerrotaan yhtenä uskonuuntauksena muiden joukossa. (Ks. tarkemmin Mahlamäki 2009.)

Voimme siis olettaa suurella todennäköisyydellä Kiven tunteneen Emanuel Swedenborgin keskeiset teologiset ajatukset – ja tähän oli myös Tarkiaisen näkökanta –, vaikkemme voikaan todistaa, missä ja miten hän on niihin perehtynyt. Selatusta sanomalehdestä, ystävän kirjajhyllystä napatusta teoksesta tai keskustelusta tuttavien kanssa ei jää kirjallisia dokumentteja.

Tekstien mosaiikkeja

Tulkittessani Kiven tuotantoa kiinnityn venäläisen filosofi ja kirjallisuustieteilijä Mihail Bahtinin (1895–1975) tulkintatapaan, jonka teki tunnetuksi Julia Kristeva vuonna 1967 ilmestyneessä esseessään ”Sana, dialogi ja romaani”. Luennan lähtökohtana on ajatus, että kaikki tekstit ovat tekstuaalisten pintojen risteyskohtia, ne rakentuvat sitaattien mosaiikkina. Kaikki tekstit ovat imeneet itseensä toisia tekstejä, ja jokainen teksti on muunnos toisista teksteistä. Kyse on vuoropuhelusta, johon osallistuvat kirjoittaja, vastaanottaja sekä niin mennyt kuin nykyinen kulttuurikonteksti.

Kiven tuotantoa, erityisesti kansallisromaaniksi nimettyä *Seitsemää veljestä* (1870), on luettu tarkasti ja etsitty sieltä temaattisia ja rakenteellisia yhteyksiä maailmankirjallisuuden merkkiteoksiin. Esimerkiksi Hannes Sihvo nimittää *Seitsemää veljestä* suomalaisen kirjallisuuden moniääniseksi Apokalypsikseksi, jonka taustalla häälyvät *Raamatun* Ilmestyskirja, John Miltonin *Kadotettu Paratiisi* sekä Dante Alighierin *Jumalainen näytelmä*, jotka kaikki olivat Kivelle tuttuja teoksia. Epos sitoutuu siis osaltaan suureen kirjalliseen perinteeseen, ilmestyskirjallisuuteen, joskin Kivi muokkasi kaikista edellä mainituista teoksista omanlaistaan travestiaa.

Keskeisimpiä maailmankirjallisuuden vaikutteita ovat tutkijoiden mukaan, edellä mainitun ilmestyskirjallisuuden lisäksi, Kivelle antaneet muun muassa Shakespearen teokset, Paroni Münchhausenin retket, Miguel de Cervantesin *Don Quijote*, *Ilias* ja *Odyseia* sekä Runeberg, erityisesti tämän *Hirvenhiihtäjät*. Taustatekstejä voi etsiä myös toisista suunnista. Luettelo Aleksis Kiven isän, Eric Johan Stenvallin (1798–1866) kuolinpesän huutokauppaan sisältyneistä kirjoista kertoo kirjailijan tutustuneen jo kotonaan klassisiin herätyskirjallisuuden teksteihin. Myös Kivi itse omisti paljon kristillistä kirjallisuutta, esimerkiksi niin kutsutun *Elias Lönnrotin virsikirjan* (1865) sekä vuoden 1776 *Vanhan Kirkkoraamatun*, joka sisälsi vielä myöhemmistä painoksista poistettuja apokryfisiä tekstejä. (Sihvo 2002, 245.) Perusteosten lisäksi Kivi tunsikin läheisesti myös hartauskirjallisuutta, eritoten heränneitten käyttämiä sekä Pohjanmaan mystikoiden kääntämiä ja levittämiä kirjasia. Kivi käytti kristillistä ja herätyskirjallisuutta taitavasti teostensa taustateksteinä ja innoittajina, kuten lukuisat tutkijat ovat yksityiskohtaisesti osoittaneet (ks. esim. Tarkiaisen 1984, 388–398).

Eriyksen kiinnostava lienee ollut Eric Stenvallin omistama teos, joka Helsingissä Waseniuksen kirjapräntissä vuonna 1834 painettiin nimellä *Salattu Elämä Christuxen kanssa Jumalassa. Jonka Se Jumalainen Johannes Bernieri On ensin Franskan kielellä sangen Evangeliumillisesti selittänyt ja Kirjoittanut. Siitä sitte Saxan ja*

*Ruotsin kieleksi ja nyt Ruotsin kielestä Suomexi käännetty.*¹⁵ Teoksen suomentajana oli kuulu herännäisjohtaja Henrik Renqvist ja teos levisikin hänen kannattajiensa joukossa päätyen myös Stenvallin perheen kirjakokoelmaan. (Gröönroos 1971, 74–76; Sihvo 2002, 245.) Aleksis Kiven äiti, Annastina Hamberg (1793–1863) oli poikansa tulkinnan mukaan ”pietisti”. Hän oli ensimmäisiä paikkakunnalle tulleen kappalaisen Johan Fredrik Berghin käännättämiä herännäisiä, kävi seuroissa ja pukeutui körtti-vaatteisiin. (Tarkiainen 1984, 41; Sihvo 2002, 92.) Taloudessa olleet hartauskirjat lienevätkin nimenomaan perheen äidin hankkimia.

Viljo Tarkiainen (1934) on osoittanut niitä herätyskirjallisuuden piirteitä, joilla suomalaista kansaa on saatu miettimään ”elämän arvoitusta ikuisuuden näkökulmasta”. Taivas- ja helvettikuvia viljeltiin erityisesti herännäisyyden ja hurmosliikkeiden sekä niiden maallikkosaarnaajien parissa sekä mainitussa *Salattu elämä* -teoksessa. Lukuisat sen sanonnat ja ilmeikkäät kielikuvat ovatkin päässeet mukaan Kiven pääteokseen *Seitsemään veljekseen*. (Tarkiainen 1934; Sihvo 2002, 251.) Keskeisin teoksesta siirtynyt motiivi on sen otsikko, joka veljesten suussa on kääntynyt salatuksi maaksi, teemaksi, jonka Aarne Kinnunen nostaa esiin omassa tutkimuksessaan.

Veljesten salattu maa

Avaan Kiven *Seitsemän veljeksen* temaattisia yhteyksiä Swedenborgin ajatteluun tukeutumalla juuri tähän Kinnusen *Tuli, aurinko ja seitsemän veljestä* -teoksessaan esittelemään salatun maan teemaan. Kinnusen tulkinnan mukaan salattu maa ympäröi veljesten elämää. Ennen veljesten asettautumista yhteiskuntaan ja samalla seurakuntaan se näyttäytyy heidän silmilleen unissa ja näyissä tarjoten pääsyn toiseen todellisuuteen. (Ks. Kinnunen 1973; Sihvo 2002, 341.)

Kinnunen mukaan salattu maa ilmaisee itseään unissa ja henkinäyissä, eikä se ole yhtä välinpitämätön ja väärinymmärryksiin taipuvainen kuin veljeksiä yhtäläillä ympäröivä luonto. Salattu maa lähettää, Kinnunen kirjoittaa, ”viestejä, hälytysmerkkejä, jotta Jukolan veljekset osaisivat asettaa askelensa oikein”, se ”jopa vaatii tätä”. (Kinnunen 1973, 139–140.) Salattu maa ilmenee veljesten elämässä eri tavoin eri tilanteissa ja tarkentamalla katseen näihin salatun maan esiintymisiin, tekstistä nousee esiin useita teemoja, jotka voi tulkita Swedenborgin ajatusten läsnäolon valossa.

15 Teoksen alkuperäinen kirjoittaja oli ranskalainen, katolilainen kvietisti Jean de Bernières-Louvigny (1602–1659), jonka kirjoitukset ja kirjeet koottiin hänen kuolemansa jälkeen ja julkaistiin Ranskassa lukuisina painoksina jo 1660-luvulla. 1700-luvulla hänen tekstinsä päätyivät mystikko-pietistien käsiin mukaan lukien ruotsalainen pietistijohtaja Sven Rosén, joka käänsi teoksen ruotsiksi nimellä *The Fördolda Livet med Christo i Gud* – tätä teosta myös Suomessa luettiin paljon, mikä on selvinnyt tarkasteltaessa perunkirjoitusluetteloita (Gröönroos 1971, 74–76). Huomionarvoista on, että mm. edellä mainitun teoksen rinnalla saatettiin pietistipiireissä lukea ja pitää arvossaan myös Swedenborgin teoksia, kuten esim. lutsiolaisten (lohtajalaisen suutarin Jaakko Lutsion mukaan) keskuudessa (ks. Manninen 1995, 235, 238).

Henkien maailma

Seitsemässä veljeksessä esiintyvä ja muuallakin Kiven tuotannossa toistuva teema kuolleitten ”haamuista”, jotka ovat toisten silmille näkyviä ja jotka liikkuvat lähellä tämänpuolista maailmaa ja jotka ovat aktiivisia, toimivia ja tuntevia, voidaan tulkita Swedenborgin ajatusten läsnäolona. Kiven otaksuttavasti tuntema *Em. Swedenborgs Tanker och Syner* -teos kuvaa seikkaperäisesti Swedenborgin teologisen ajattelun pääkohdat ja kertoo myös yksityiskohtaisesti, mitä ihmiselle tapahtuu kuoleman jälkeen. Kuollessaan ihminen muuttuu hengeksi irtautuen ruumiistaan, mutta pysyy muutoin entisen kaltaisena, näkevänä, kuulevana ja tuntevana. Swedenborgin henkimaailma muodostaa suoran jatkon maalliselle elämälle. Taivaan ja maan välillä, tämän- ja tuonpuoleisen välillä on vain ohut verho, ja elämä henkien maailmassa alkaa välittömästi maanpäällisen elämän jälkeen. Henget eivät itse välttämättä edes tajua kuollessaan vaan jatkavat arkista elämäänsä totutuilla tavoillaan, kuitenkin elävien silmiltä salattuina. Vain Swedenborgille oli annettu kyky nähdä ja kommunikoida kuolleiden, henkimaailman sekä enkelten kanssa¹⁶ – tätä kykyä myös veljekset kaipasivat. (*Em. Swedenborgs Tanker och Syner* 1819, 45–46.)

Tämänkaltaisen, eläviä käsikosketeltavan lähellä ympäröivä henkimaailma löytyy jo *Seitsemän veljksen* ensimmäisestä luvusta, jossa veljekset astuvat ulos paitsi kotipiiristään myös luterilaisen tulkinnan mukaisesta jumalakuvasta. Siinä veljekset lapsuusmuistoissaan ovat karanneet tulossa olevaa rangaistusta ja istuvat nuotion ympärillä. He istuvat ”susien ja karhujen kanssa”, eli keskellä luontoa, erotiikkaa ihmisten asuinpiiristä, mutta myös ”Jumalan kanssa”. Juhani sanoo: ”Jumalan ja hänen enkeleinsä kanssa. Ah! Jos nyt taitaisimme katsoa autuaan sielun ja ruumiin silmällä, niin selvätipä näkisimme, kuinka koko joukko suojelevia siipi-enkeliä on meidän piirittänyt ja kuinka itse Jumala harmaana äijänä istuu vallan keskellämme tässä kuin armahin isä.” (Kivi 1984 I, 13.)¹⁷ Jumalan valtakunta ja enkelijoukot ovat heidän ympärillään välittömässä läheisyydessä ja myös nähtävissään, jos heillä vain olisi kyky henkimaailman näkemiseen. Kohtaus muuttuu kuitenkin parodiaksi, kun veljeksiä etsimään lähtenyt, heitä piirittävä miesjoukko veljesten ajatukset kuultuaan astuu esiin sanoen: ”Katsokaa: joukko suojelevia enkeliä on teidän piirittänyt aivan sukkelaasti!” (Kivi 1984 I, 15.)

Kinnunen näkee omassa tulkinnassaan henkisen maailman yhtenä veljeksiä ympäröivistä piireistä. Lähinnä veljeksiä ovat vaihtelevat sosiaaliset vyöhykkeet – kuten äskeisessä lainauksessa veljeksiä ympäröivä miesjoukko –, vaatimuksiaan

16 Swedenborgin mukaan vuonna 1756 oli alkanut uusi ajanjakso, jonka myötä henkimaailman salaisuudet avautuivat ja niitä oli myös ihmiskunnan sallittua lähestyä (*Em. Swedenborgs tanker och syner* 1818, 230).

17 Kaikki viittaukset Aleksis Kiven teksteihin on otettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamasta *Koottujen teosten* viidennestä painoksesta, jonka ovat toimittaneet Eino Kauppinen, Simo Kon-sala ja Kai Laitinen.

esittävät ihmisyhteisöt, naapurit, yhteiskunta ja kirkko, joiden kanssa veljekset käyvät erilaisia neuvotteluja ja lopulta lyövät sovinnon kättä. (Kinnunen 1973, 140–144.) Toisena piirinä ovat luonnon voimat, joiden kanssa neuvottelu on erilaista, sovintoa ei saavuteta kättä lyömällä ja yksikin harha-askele voi johtaa äkilliseen tuhoutumiseen – kuten Impivaaran palon yhteydessä huomataan: silloin veljeksiä uhkaavat niin tuli, pakkanen kuin sudet. Luonnon kanssa veljekset käyvät jatkuvaa taistelua, vaikka sillä on myös turvalliset ja luottamusta herättävät kasvot. (Kinnunen 1973, 144–147.)

Kolmantena veljeksiä ympäröi henkisten voimien vyöhyke, joka lomittuu edellä mainittujen kanssa, on läsnä kaikkialla eikä missään ja joka koetaan ulkopuoliseksi: ”Henkiset voimat ovat yllättävimmät, oikullisimmat ja pelottavimmat, ja rajavyöhyke siirtyilee yhtenänsä, niin ettei aina tiedä, onko astunut rajan yli kauhujen maailmaan vai onko vielä turvallisesti kuivilla.” Verho tämän- ja tuonpuolisen maailman välillä on ohut, ja näkyjen ja unien avulla tuota verhoa voidaan raottaa ja astua rajan yli. Rajojen ylitys ei ole kuitenkaan veljesten hallinnassa, mikä aiheuttaa kauhua ja pelkoa. Henkiset voimat tulevat Kinnusen mukaan esiin luonnossa, esimerkiksi Impivaara on paikka, ”jota salattu maailma on koskettanut tai jossa salatut henkiset voimat suorastaan asustavat”. (Kinnunen 1973, 147.)

Kinnusen mukaan henkisiin voimiin liittyy aina opettavainen ja kauhistuttava tarina, ja niiden piiri koostuu peikoista ja paholaisista sekä tuonpuoleisuuden ilmiöistä luonnossa. Hän näkee veljesten seikkailut henkimaailman kanssa koomisina, mikä osaltaan monimutkaistaa tulkintaa. Ajatus ympäröivästä henkimaailmasta on veljesten lapsuuden peruja; Jukolan veljekset ”ovat kasvaneet maailmassa, jossa henki hallitsee ja näkee kaiken”. Edellä kuvatulla lapsuuden pakomatalla Jumala enkeleinen istuu veljesten keskellä, mutta heidän katkottuaan välinsä kylään ja kirkkoon myös Jumala pakenee heidän luotaan jättäen paholaisen istumaan heidän keskelle aina lukutaidon saavuttamiseen asti. (Kinnunen 1973, 148–149.) Vaikka veljekset ovat katkaisseet välinsä yhteiskuntaan, piirittää henkimaailma heitä edelleen lähettäen viestejä ja varoituksia, jotka ohjaavat heitä oikeaan suuntaan, kohti lukutaidon myötä syntyvää yhteiskuntakelpoisuutta. Ravisuttavimman viestin tuo Simeoni kuumatkaltaan.

Kuumatka

Metaforisesti rikkain ja lukemattomia tulkintamalleja tarjoavin veljesten näyistä on luonnollisesti Simeonin yhdessä paholaisen kanssa tekemä kuumatka¹⁸, jota on verrattu muun muassa liioittelua korostavaan, valehteluun perustuvaan kirjallisten matkakertomusten traditioon, johon kuuluvat paroni von Münchhausenin tarinoiden lisäksi vaikkapa Gulliverin retket sekä *Tuhannen ja yhden yön tarinat* (Sihvo 2002, 260). Sitä voi tarkastella myös delirium-houreena, apokalyptisena maailmanlopon

18 Muita Kiven taivasmatkoja edustaa esim. runo ”Immen unelma” (Kivi 1984 4, 117–127).

näkyinä, nerokkaana surrealismina tai mukaelmana Danten helvetistä. Sihvon mukaan ”Kivi luo omaa surrealismiaan: matka vie pyöräyttävään syvyyteen ja viimein kuuuhun”. Kivi käyttää monenlaisia lähteitä, mutta sovittaa omintakeisesti yhteen lukemansa. Sihvon mukaan kuitenkin ”veljesten tarinoissa sukellaan salattuun maailmaan [...]; sitä pyritään avaamaan kuin Pyhän Sanan vertauksia ja kertomuksia.” (Sihvo 2002, 262.)

Swedenborgin yksityiskohdista rikkaat kuvaukset hänen omista matkoistaan kuuuhun ja muille taivaankappaleille ovat inspiroineet ennen avaruusmatkojen aikakautta kirjoittaneita taiteilijoita. Henget kuljettivat Swedenborgia planeetalta toiselle ja hän kertoo erittäin elävästi muiden maailmojen asukkaiden ulkomuodosta, vaatetuksesta, asuinsijoista ja työtavoista. (Esim. *Em. Swedenborgs Tankar och Syner* 1819, 231, 235, 318–328.) Swedenborgin tapaamat kuun asukkaat ovat pienikokoisia mutta kovaäänisiä, heidän äänensä ”vyöryy ukkosen lailla”. Meluisuus, huudot ja soitto yhdistävätkin Kiven ja Swedenborgin kuumatkoja. Simeonin kuvaus on täynnä ääntä ja hajuja, mutta sitä voi lukea myös Simeonin mielentilasta käsin:

Kimeästi saatana vihelsi, ja tulipas, niinkuin hän oli sanonut, kaksi nahka-piippua kaksi hirmuista torvea touvaten läpi seinän. Rupesivat ne kauheasti huutamaan ja kiljumaan, kuin villityt jalopeat, rupesivat ammentamaan kidoistansa savua, piin haisua ja tulikiven kaasua. [...] Ja yhä tiukkeni ääni, ja torni vapisi, ankara saapasnahka-torni vapisi ja kukistui viimein ryskeellä ja jytinällä, ja me tuossa seurasimme sen kaatuessa, kätkettyinä nahkaviilujen rykelmään. (Kivi 1984 1, 266.)

Swedenborgin helvettikuvaukset, Lucifer-näyt ja muut hänen tapaamansa tuonpuoleiset henkiolennot voidaan nähdä Simeonin matkan taustalla. Matkaa on tulkittu myös Faust-parodiana, vaikka Simeonin kohtaama tyhmänoloinen ja naurava, ”pahasti rämähtäen” puhuva Lucifer eroaakin Faustin viisaasta ja tyylikkäästä Mefistofeles-hahmosta. Mutta kun tekstiä lukee Swedenborgin ajatuksia etsien, huomio kiinnittyy juuri kuvauksen karkeuteen. Swedenborgille henkinäyt eivät ole nimenomaisesti paikkoja vaan mielentiloja ja henkinäyissä ihminen näkee häntä ympäröivään todellisuuteen omasta lähtökohdastaan käsin. Simeonin deliriumhoureissaan kokema matka kuvastaa hänen mielentilaansa, hänen juuri kokemaansa markkinamatkaa, rahojen tuhlauksen aikaansaamaa rangaistuksen pelkoa ja yleistä mielen epävarmuutta ja heikkoutta. Swedenborgilaiseksi Simeonin kuumatka tulee myös siinä suhteessa, että se kuvataan todellisena näkyinä ja koettuna, käsinkosketeltavana ja konkreettisena – ei valehteluna tai henkisenä kokemuksena kuten muissa esikuviksi mainituissa teoksissa.

Veljesten lisäksi henkinäkyjä saavat myös Kiven naispuoliset henkilöahmot, mutta ne poikkeavat merkittävällä tavalla Simeonin kokemuksesta. Seunalan Annan matkat salattuun maahan heijastavat hänen herkkää ja ailahtelevaista mielentilaansa. Hän ei käynyt vieraillla planeetoilla vaan kuljeskelee Swedenborgin lailla taivaassa

ja helvetissä: Hän näki ”kummallisia näköjä, joiden vallitessa hänen henkensä käyskeli sekä autuitten kirkkaissa tienoissa että tuomittuin pimeässä alhossa, ja sieltäpä ihmeitä hän kertoili. Usein oli hän myös ennustanut ihmislapsille tuhoja kovia: sotia, nälkävuosia, ruttotauteja ja viimein maailmanlopun.” Myös *Margareta*-näytelmän nimihenkilö (Kivi 1984 2, 417–418) näkee sulhasensa taistelukuolemaa koskevia henkinäkyjä, jotka heijastivat hänen rakkaus- ja urhoollisuuskäsityksiään sekä odotusta taivaassa solmittavasta avioliitosta.

Taivaalliset avioliitot

Henkimaailmaa asuttavat niin Kivellä kuin Swedenborgilla kuolleiden henget tai ”haamut”.¹⁹ *Seitsemän veljeksien* alkuluvussa, teoksen siirryttyä nykyhetkeen, veljekset arvuuttelevat edesmenneitten vanhempiensa iloa näiden nähdessä poikiensa toimivan avioliittoaikeissaan oikealla tavalla: ”Ja silloinpa isämme ja äitimme kirkastetut haamut astuvat ulos taivaan hehkuvasta portista ja, seisten reunalla kiiltävän pilven, katselevat alas päällemme, huutain meille korkealla äänellä: ’Kas niin, Juhani, kas niin, Tuomas ja Aapo, kas niin Simeoni, Timo ja Lauri, juuri niin, minun pikku-Eeroni! Olettepa poikia, joihin mielistymme!’” (Kivi 1984 1, 28.) Vuorosanat tulevat suoraan raamatullisen Jumalan puheesta Jeesukselle, mutta heijastavat samalla myös swedenborgilaista taivasta, tai henkimaailmaa, jossa henget ”kirkastettuina haamuina” elävät ja jossa muun muassa maalliset avioliitot jatkuvat tai jossa solmitaan uusia, maallisia tyydyttävämpiä liittoja.

Swedenborgin kuvaamassa taivaassa enkelit ovat olleet aiemmin maan päällä eläneitä ihmisiä ja siten heitä on myös kahta sukupuolta. Tästä seuraa, että myös taivaassa solmitaan avioliittoja – ja vietetään hääjuhlia. Taivaalliset avioliitot solmitaan ikuisiksi ajoiksi ja niissä puoliset sulautuvat yhdeksi mieleksi, tahdoksi ja ymmärrykseksi. Vaikka ne ovat perustaltaan henkisiä ja aviopuoliset pyrkivät kohti totuutta ja viisautta, ne eivät kuitenkaan ole vailla iloa ja nautintoa. Taivaalliset ruumiit ovat aina nuoria ja vahvoja ja kykenevät tuottamaan ja kokemaan suurta nautintoa. Maan päällä avioituneet voivat jatkaa avioliittoaan myös taivaassa, jos heidän käsityksensä hyvydestä ja totuudesta vastaavat toisiaan. Eripuraiset liitot jatkuvat vielä jonkin

19 Kuolleiden haamuja Kiven tuotannosta löytyy lukuisia. *Seitsemässä veljeksessä* ks. s. 50, 122, 124; myös *Kullervo*-näytelmä (Kivi 1984 2, 89), *Karkurit*-näytelmä (Kivi 1984 2, 224), *Margareta*-näytelmä (Kivi 1984 2, 406, 412) ja *Olviretki Schleusingenissä* -näytelmä (Kivi 1984 3, 81–90). Erityisen kiinnostava tämän teeman kannalta on vuonna 1859 valmistunut kertomus Eriikasta (Kivi 1984 1, 404): ”Metsän tutkaimilla, pilvi-sialla istuu yksi neitseellinen haamu, kaunis ja komea kuin ruhtinatar. Hän istuu äänetön ja alalleen, nojaa kyynäspäänsä pilven palloon ja katselee ales Mustolaan. Ja kuin lounaassa taivas tulta iskee, silloin hänen kasvonsa kirkastuu ja kaunis varjo silmä-kuoppiin jää. Eriikaa nämät kasvot muistuttavat, mutta ihanemmat vielä kuin hänen. Seppeli hänen päässänsä on; se vissiin Saaronissa sidottiin, sillä senlaisia kukkaisia ei löydy muualla kuin sen niituilla. Hame hänellä on kimeltävän valkeee kuin lumi, ja vyö kuin hänen rinnoiltansa käy on väristänsä niinkuin taivaan kaari. Hänen muotonsa on korkea vakuus, yhdistetty somalla hymäilyksellä, joka huulilla salaa leikittelee.”

aikaa henkimaailmassa, mutta hiljalleen puoliset erkaantuvat toisistaan ja etsiytyvät kaltaistensa joukkoon. Puolisotta kuolleet henget löytävät taivaasta itseään vastaavan ja itselleen tarkoitettun puolison. Ajatus taivaasta solmituista avioliitoista oli Swedenborgille hyvin tärkeä ja läheinen. (*Em. Swedenborgs Tankar och Syner* 1819, 336–350.)

Sitä se tuntui olevan myös Kivelle, sillä hänen tuotannostaan on löydettävissä useissa kohdin teema, jossa rakastavaiset saavuttavat toisensa vasta kuoleman jälkeen. Kuolema on silloin todistus aidosta, syvästä rakkaudesta ja edellytys sille, että rakastavaisten yhteiselämä voi toteutua ja jatkua ikuisesti. Komedioissa taas naimattomaksi jääneet henkilöhahmot odottavat taivaassa löytävänsä itselleen puolison, jonka kanssa jakaa taivaan riemut.²⁰

Moderni taivas

Swedenborgin kuvaamalla taivaalla on hyvin materiaallinen ja aistillinen luonne. Siellä on tuoksujä ja kosketuksia ja taivaan asukkaat syövät, juovat ja nauttivat monista hengen ja ruumiin iloista. (*Em. Swedenborgs Tankar och Syner* 1819, 338–340.) Swedenborgin taivas oli ensimmäinen moderni taivas. Colleen McDannell ja Bernhard Lang (2001, 181–227) ovat osoittaneet, että tämänkaltaisen konkreettinen, moderni taivaskuvaus on lähtöisin nimenomaan Swedenborgilta. Modernia taivasta kuvastaa neljä ominaisuutta. Ensinnäkin vain ohut verho erottaa taivaan maasta ja taivaallinen elämä alkaa välittömästi kuoleman jälkeen. Toiseksi: taivasta ei nähdä vastakkaisena maalliselle elämälle vaan pikemminkin materiaalisen olemassaolon seurauksena ja täyttymyksenä. Kolmantena piirteenä McDannell ja Lang näkevät sen, että vaikka taivas onkin levon paikka, siellä elävät henget toimivat aktiivisesti ja myös kehittyvät hengellisesti, ja lopuksi, että modernissa taivaassa korostuu inhimillinen rakkaus, joka toteutuu monenlaisissa ihmistenvälisissä suhteissa.

Vaikka lukuisissa tutkimuksissa on osoitettu sekä rakenteellisia että temaattisia yhtymäkohtia Kiven ja Miltonin tai Danten taivas- ja helvettikuvausten välillä, on selvää, että Kiven taivaskäsityksissä on mukana piirteitä, joita tämä ei näiltä varhaisemmilta kirjoittajilta ole voinut löytää. Kivi kuvaa modernia – Swedenborgin jälkeistä – taivasta, joka esiintyy vaikkapa veljesten unimaailmassa. Taivas on niissä hyvin konkreettinen, materiaallinen ja aistillinen paikka, kuten Simeonin unessa:

20 Taivaallisista häistä myös s. 62. Ks. myös *Karkurit*-näytelmä (Kivi 1984 2, 298) sekä *Kihlaus*-näytelmä: ”Vanha nuorimies viettää häänsä jälkeen kuoleman tähtien tanssissa. Siellä, siellä hänelle aviosiippa annetaan, mutta naineet saavat katsella päältä” (Kivi 1984 2, 341). Myös *Margareta*-näytelmässä ”[s]illon tekee meidän henkemme ikuisen sovinnon ja kohtaavat toinintoisensa viimein tuolla yllä pilvein. [...] ja kuolemas, mi täällä meidän erotti, siellä taasen kerran meidän yhdistää, lyöden yli kolkon juopan eteheni kultasen sillan sun luokses. [...] Ja silloinhan häitämme vietettäköön, sillon taivaan tuulet pyhiltä vuorilta tullen, jalosti ravistelkoot morsiusshuntuasi korkeassa luhdis.” (Kivi 1984 2, 416–417, 419.)

Olinhan olevinani taivaassa, istuin pehmeällä, helluvalla sohvallani ja edessäni höyrysi harjallinen ruokapöytä. Maittavia, kovin maittavia olivatkin ne ruuat ja niin rasvaisia. Minä söin ja join, ja pienet keruupi-pojat passasivat minua kuin mahtavata persoonaa. Kaikki oli verrattoman kaunista ja juhlallista: siinä lähellä, kultaisessa salissa, kaikui enkelien kuori, ja minä kuulin veisattavan sen uuden ja suuren virren. Niin uneksuin, ja silloinpa sain tämän kipinän rintaani, joka älköön siitä enää koskaan sammuko! (Kivi 1984 1, 49.)²¹

Swedenborgin kuvaama taivas on hyvin maankaltainen, sieltä löytyy metsiä, puutarhoja, jokia, kaupunkveja, eläimiä, jalokiviä ja vaatteita, kaikkea mitä maastakin. Ainoastaan sillä poikkeuksella, että taivaalliset muodot eivät ole fyysisiä vaan henkisiä ja muodoltaan täydellisempiä kuin maalliset vastineensa. (*Em. Swedenborgs Tankar och Syner* 1819, 45–46.) Taivaita on loputtomia määriä, jokainen ihminen joutuu kaltaistensa joukkoon ja kaltaisuus, kuten taivaaseen pääsy ylipäättään, ratkeaa sen perusteella, miten ihminen on maan päällä rakastanut. Elämä taivaassa muistuttaa monin tavoin maallista elämää, ja swedenborgilainen taivaan valtakunta on hyödyn valtakunta, myös siellä ihmiset työskentelevät kykyjensä ja taipumustensa mukaisesti.

Myös Juhani olettaa taivaasta löytyvän itselleen paikan ja hyödyllistä työtä. Pienet rikkeet kuten naurisvarkaudet eivät ole niin suuria syntejä, että ne estäisivät häntä pääsemästä kuoleman jälkeen ”vähän parempaan elämään”: ”Siitä oikeasta hääsalista minua piankin nääsättäisi ulos, sen mä kyllä luulen, mutta ainahan annettaisi pojalle siellä jokin ovenvartijan virka, ja sekin olisi hirmuisesti lystiä (Kivi 1984 1, 15).” Juhanillekin löytyy oma taivaansa ja tehtävä siellä. Kiven taivas heijastaa 1800-luvun alkupuolella tapahtunutta käännettä, jonka myötä korostuivat taivaan tämänpuolisuutta korostavat piirteet: ikuinen rakkaus, perheen merkitys, kehityksen ulottuvuus ja työnteko. (Ks. McDannell & Lang 2001, 181–227.)

Vastaavuuksien maailmat

Seitsemän veljeksien taivas- ja helvetinäkyyjä sekä uskonnollisuutta on yleensä tulkittu luterilaisen kristinuskon viitekehyksestä, mutta kun oletetaan Kiven tutustuneen Swedenborgin ajatuksiin ja näkyihin, tulkinta voi saada lisäväritystä. *Seitsemän veljeksien* analyyseissä on viimeisen luvun tulkinta ollut usein ongelmallista, ja sitä on saatettu pitää jopa teoksen kokonaisuuden kannalta turhana. Luvun merkityksen osoittaa muun muassa Aarne Kinnunen (2002) huomioidessaan, että *Seitsemässä*

21 Taivaan materiaalisista iloista ks. myös s. 196. *Kihlaus*-näytelmässä: ”Ei yhtään surtavaa, ei yhtään. Koska muilla on ehto, on meillä ruusuinen aamu, käki kukkuu ja peipposet visertää, allamme on autuuden niittu ja päällämme ijankaikkisesti sininen taivas, ja enkelit soittaa musiikkia.” (Kivi 1984 2, 341.)

veljeksessä on kaksi päätäntää: maallinen ja taivaallinen. Veljesten paluujuhlaa Jukolassa kuvaava 13. luku, jossa iloitaan, juodaan ja tanssitaan, on maallinen. Viimeisen luvun loppua, jossa veisataan virsiä, syödään juhlava ateria ja lähdetään joulukirkkoon, Kinnunen kutsuu taivaalliseksi. Kaksi erilaista päätäntää korostavat hänen mukaansa ”rinnakkaisten maailmanversioiden elinvoimaa”. (Kinnunen 2002, 178–179.)

Rinnakkaiset maailmanversiot eivät näyttäyty vain romaanin lopussa, vaan niihin viitataan läpi teoksen. Juhani Sipilä (2009, 66) nostaa esiin loppuluvun Vuohenkalma-jakson, jonka keväisessä idyllissä Seunalan Anna laulaa lapselleen Sydämeni laulun. Hänen mukaansa tämä jakso vaatii toisenlaisen idyllin: tarinan sulkevan joulujuhlan. Sipilän tulkinnan mukaan ”[m]olemmissa idylleissä valojen ja vuodenvuorokierroksen symboliikka punovat yhteyksiä transsendenttiin maailmaan”. Näitä rinnakkaisia maailmoja voi tarkastella kahdesta Swedenborgin tarjoamasta näkökulmasta. Yhden näkökulman tarjoaa hänen näkemyksensä maallisen ja henkisen, tämän- ja tuonpuoleisen maailman läheisestä rinnakkainelosta. Toinen, ehkä tässä tapauksessa toimivampi näkökulma, on Swedenborgin vastaavuus- eli korrespondenssioppi. Se oli Swedenborgin kehittämä tulkintamalli unilleen, jota hän sitten sovelsi *Raamatun* tulkintaan. Sen mukaan kaikella ulkonaisella ja näkyvällä on sisäinen ja henkinen syynsä. Ihmisen työ ja toiminta ilmaisevat hänen sisäistä luonnettaan, samoin Jumalan viisaus ja hyvyys ilmenevät hänen töissään. Tämä ilmeneminen on paitsi yleistä myös hyvin yksityiskohtaista, jokainen asia, luontokappale tai esine on jonkin taivaallisen ominaisuuden havainnollistuma tai kuva, ne symbolisoivat henkisiä asioita. Materiaalisen luomakunnan ja henkimaailman välillä vallitsee siis vastaavuus. (*Em. Svedenborgs Tankar och Syner* 1819, 98–104.) Vastaavuusopin mukaan kaikilla asioilla on vastaavuutensa, kaikilla asioilla on sekä materiaallinen tämänpuoleinen muotonsa että henkinen, taivaallinen muotonsa, niin myös *Seitsemän veljksen* maailmassa. Tämä konkretisoituu verrattaessa *Veljesten* kahden viimeisen luvun juhlintaa, remuavaa, maallista ja konkreettista paluujuhlaa, joka huipentuu auringon laskun jälkeen sekä tuonpuoleiseen kallistuvaa, henkisyYTEEN ja valoon keskittyvää joulujuhlaa, joka päättyy päivän valkenemiseen.

Lopuksi

Vaikka Tarkiainen (1934, 24) onkin sitä mieltä, että Swedenborgin ”kuivahko järkivaltaisuus ja aineellisia muotoja suosiva mystiikka” ei Kiveä innoittanut, toteaa hän kuitenkin, että ”[a]jutuaiden sielujen avioliitot, juhla-ateriat ja seurustelut enkelien kanssa taivaassa ovat saattaneet houkutella häntä pikemmin hilpeään leikinlaskuun kuin vakavassa mielessä tapahtuvaan kuvailuun”. Parodia ja travestia ovatkin niitä keinoja, joilla Kivi käsitteli monenlaisia lukemiaan tekstejä *Raamatusta* alkaen. Näin on tapahtunut Swedenborginkin näkyjen kohdalla, niiden läsnäolo on nähtävissä Kiven kirjallisessa maailmassa muuntuneina.

Suurin osa aiemmasta Kivi-tutkimuksesta on sivuuttanut swedenborgilaiset tulkinnot, ja harvat maininnat eivät näe mahdollisia viittauksia kovin merkittävinä. Jyrki Siukosen (2000) mukaan Swedenborgin käsittelemät teemat ovat ajan henkeen kuuluneita ajatuksia. Tämä on osaltaan totta, sillä 1800-luvulla Swedenborgin ajatukset olivat levinneet laajalle Euroopassa; häntä olivat lukeneet niin Friedrich Schiller, Johann Wolfgang Goethe, Immanuel Kant kuin Johann Gottfried Herder. Vaikutteet Swedenborgin ajatuksista levisivät yhä useammin toisen taiteilijan tai filosofin ajatusmaailman lävitse välittyneinä, jolloin Swedenborgin ideat löysivät tiensä myös sellaisten ihmisten mieliin, jotka eivät hänen teoksiaan tai niiden kommentaareja itse edes olleet lukeneet. Juuri *Seitsemän veljeksien* kirjoitusprosessin aikana esimerkiksi Charles Baudelaire ja Feodor Dostojevski välittivät Swedenborgin ajatuksia omissa töissään. Ne olivat osa ajan aatemaailmaa.

Useimmat Swedenborgin ajatuksiin viehtyneet kirjailijat ja taiteilijat eivät välttämättä olleet kovin syvällisesti perehtyneet tämän tuotantoon vaan vain innoittuneet hänen tietyistä näkemyksistään, eritoten vastaavuusopista sekä taivaan ja helvetin kuvauksista ja tulkinneet niitä romanttisesti ja symbolisesti – ja jopa väärin kuten Honoré de Balzac *Seraphitassa* (Milosz 1975, 304). Näin lienee tapahtunut myös Kiven kohdalla. Olkoonkin, että Kivi, oman kirjailijanolemuksensa mukaisesti, on tuottanut parodisia, groteskeja ja liioittelevia Swedenborg-tulkintoja – tosin vakavista, draamallisista töistä on löydettävissä myös muunlaisia tulkintoja. Mutta eritoten Swedenborgin vastaavuusoppi, käsitys henkimaailmasta, ikuisuudessa solmittavista avioliitoista ja taivaan ominaisuuksista sekä kuvaukset planeettojenvälisestä matkailusta ovat herättäneet Kiven mielikuvitusta niin *Seitsemässä veljeksessä* kuin muuallakin hänen tuotannossaan.

Toinen reitti, joka on tutkimuksen keinojen tavoittamattomissa ja jonka mahdollisuuksia tämän tekstin alkupuolella kartoitin, on yleisin tapa, jolla uudet ajatukset leviävät: ihmiseltä toiselle, ystävältä ystävälle. Tieto Swedenborgista henkienäkijänä oli osa 1800-luvun kollektiivista tietovarantoa. Vasta 1900-luvun puolella Swedenborg ajatuksineen katosi salattuun maahan, ainakin suomalaisten tutkijoiden osalta.

LÄHTEET

- BROCK, ERLAND J. (päätoim.) 1988: *Swedenborg and His Influence*. Bryn Athyn, Pennsylvania: The Academy of the New Church.
- Emanuel Swedenborgs andesyner* 1855. Sv. Hist. N:o 40. Stockholm. Tryckt hos P. G. Berg. SKS. 1220. 62746.
- Em. Swedenborgs Tankar och Syner i Andeliga Ämmen* 1819. Stockholm: Zacharias Haeggström.
- GRÖÖNROOS, HENRIK 1971: Salattu elämä. Pohjanmaan mystikkojen käsin kirjoitetusta kirjallisuudesta. *Bibliophilos* 3, 74–82.
- HANEGRAAFF, WOUTER J. 2007: *Swedenborg, Oetinger, Kant. Three Perspectives on the Secrets of Heaven*. : Swedenborg Foundation, West Chester, Penn.
- HJERN, OLLE 1988: Carl Jonas Love Almqvist – Great Poet and Swedenborgian Heretic. ERLAND J. BROCK

- (päätoim.): *Swedenborg and His Influence*, 79–90. The Academy of the New Church, Bryn Athyn, Pennsylvania.
- JOHNSON, GREGORY R. (toim.) 2002: *Kant on Swedenborg. Dreams of a Spirit-Seer and Other Writings*. Swedenborg Foundation, West Chester, Penn.
- KINNUNEN, AARNE 1973: *Tuli, aurinko ja Seitsemän veljestä. Tutkimus Aleksis Kiven romaanista*. WSOY, Helsinki.
- 2002: *Seitsemän veljestä ja lukemisen juonet*. WSOY, Helsinki.
- KIVI, ALEKSIS 1984: *Kootut teokset 1–4*. Viides, tarkistettu painos. Toimitusneuvosto EINO KAUPPINEN, SIMO KONSALA ja KAI LAITINEN. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOSKIMIES, RAFAEL 1974: *Aleksis Kivi. Henkilö ja runous*. Otava, Helsinki.
- KRISTEVA, JULIA 1993 (1967): Sana, dialogi ja romaani. JULIA KRISTEVA: *Puhuva subjekti. Tekstejä 1967–1993*, 21–50. Gaudeamus, Helsinki.
- MCDANNELL, COLLEEN – BERNHARD LANG 2001: *Heaven. A History*. Second edition. Yale University Press, New Haven.
- MAHLAMÄKI, TIINA 2009: *The Reception of Emanuel Swedenborg in Finnish Newspapers in the 19th century*. Julkaisematon alustus. EASR Annual Conference and IAHR Special Conference “Religion in the History of European Culture”, 14–17 September 2009, University of Messina, Italy.
- MAHLAMÄKI, TIINA – TOMAS MANSIKKA 2010 (tulossa): Some Remarks on Swedenborgian Elements in the Literary Production of Johan Ludvig Runeberg. *Temenos. Nordic Journal of Comparative Religion* 46 (1).
- MANNINEN, JUHA 1995: Härmä-katekesen. Christian Henrik Snellmans (1777–1855) swedenborgiansk-mystiska världs bild. M. LAHTINEN (toim.): *Historiallinen arkisto 105*, 179–250. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- MCNEILLY, STEPHEN (toim.) 2005: *Between Method and Madness – Essays on Swedenborg and Literature*. The Swedenborg Society, London.
- MILOSZ, CZESLAW 1975: Dostoevsky and Swedenborg. *Slavic Review* 34 (2), 302–318.
- MOORE, LAURENCE R. 1972: Spiritualism and Science: Reflections on the First Decade of the Spirit Rappings. *American Quarterly* 24 (4), 474–500.
- RAHIKAINEN, ESKO 2004: *Metsän poika. Aleksis Kiven elämä*. Ajatus-kirjat, Helsinki.
- RIIKONEN, H. K. 2009: Thomas Thorild – Kiven kannalta merkittävä kirjailija? JAAKKO YLI-PAAVOLA – PEKKA LAAKSONEN (toim.): *Tulinuija. Aleksis Kiven seuran albumi*, 55–63. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SAVOLAINEN, RAIMO 2006: *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä*. Edita, Helsinki.
- SIHVO, HANNES 2002: *Elävä Kivi. Aleksis Kivi aikansa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SIPILÄ, JUHANI 2009: ”Jumalan kynttylät loistaa” *Seitsemän veljksen* lopun kaksi idylliä. JAAKKO YLI-PAAVOLA – PEKKA LAAKSONEN (toim.): *Tulinuija. Aleksis Kiven seuran albumi*, 64–73. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SIUKONEN, JYRKI 2000a: Elämäkerta. EMANUEL SWEDENBORG: *Clavis Hieroglyphica*, 11–33. Suomentanut ja johdannolla varustanut Jyrki Siukonen. Gaudeamus, Helsinki.
- 2000b: Jälkilehtiä – Swedenborgin jälkivaikutus. EMANUEL SWEDENBORG: *Clavis Hieroglyphica*, 88–112. Suomentanut ja johdannolla varustanut Jyrki Siukonen. Gaudeamus, Helsinki.
- TARKIAINEN, V. 1984 (1915): *Aleksis Kivi. Elämä ja teokset*. 6. painos. WSOY, Helsinki.
- 1934: Taivas, helvetti ja muita uskonnollisia piirteitä Aleksis Kiven runoudessa. *Aleksis Kiven satavuotismuisto*. Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja 3, 14–41. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TOMMILA, PÄIVIÖ – LARS LANDGREN – PIRKKO LEINO-KAUKIAINEN 1988: *Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Suomen lehdistön historia I. Päätoimittaja Päiviö Tommila. Kustannuskiila Oy, Kuopio.
- VILJANEN, LAURI 1949 (1944): *Runeberg ja hänen runoutensa 1804–1837*. 2. painos. Helsinki: WSOY.
- WILLIAMS-HOGAN, JANE 1988: *Swedenborg: A Biography*. ERLAND J. BROCK (päätoim.): *Swedenborg and His Influence*, 3–27. The Academy of the New Church, Bryn Athyn, Pennsylvania.
- 1998: The Place of Emanuel Swedenborg in Modern Western Esotericism. ANTOINE FAIVRE – WOUTER J. HANEGRAFF (toim.): *Western Esotericism and the Science of Religion*. Gnostica 2,

201–252. Peeters, Leuven.

——— 2005: Emanuel Swedenborg. LINDSAY JONES (toim.): *Encyclopedia of Religion*, 2nd ed. Volume 13, 8898–8900. MacMillan, Detroit.

——— 2008: The Place of Emanuel Swedenborg in the Spiritual Saga of Scandinavia. TORE AHLBÄCK (toim.): *Western Esotericism*, 254–280. Based on Papers Read at the Symposium on Western Esotericism Held at Åbo, Finland, on 15–17 August 2007. Donner Institute, Åbo.

TIINA MAHLAMÄKI: *The Secret Land of Seven Brothers. The Presence of Emanuel Swedenborg's Ideas in Aleksis Kivi's Novel The Seven Brothers*

In the article I examine certain central theological ideas of the Swedish scientist and visionary Emanuel Swedenborg (1688–1772), and their visibility in the public debate in nineteenth-century Finland. While there have been detailed studies of Swedenborg's influence on several international authors, his influence as regards Finland and Finnish literature remains by and large unexplored. In the article I map the possible routes whereby the Finnish national author Aleksis Kivi (1834–1872) became acquainted with Swedenborg's ideas, and how they are represented in his literary work.

An intertextual reading demonstrates the presence of several Swedenborgian themes both in Kivi's most important work, *The Seven Brothers* (1870), and elsewhere. These include the doctrine of correspondence, travel to other planets, spirits living close to us, and the idea of heavenly marriage. In particular Kivi's descriptions of a spiritual world, usually interpreted as burlesque, can be argued to be adapted from Swedenborg. Kivi's depiction of heaven reflects the turn to a modern heaven that occurred in the early nineteenth century under the influence of Swedenborg's writings. In this modern heaven features derived from this world are emphasized: the nearness and similarity of the spiritual world to our own, the eternal nature of love, family, progress, and work. These characteristics can be found in Kivi's works: his characters carry on their earthly activities in the spiritual world by getting married, celebrating, eating and drinking, and aspiring to useful occupations.

Tiina Mahlamäki: tiina.mahlamaki@utu.fi
Uskontotiede, 20014 Turun yliopisto